

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ

Με τη σύγχρονη έρευνα η εικόνα της Μυκηναϊκής εποχής καθορίζεται και οριστικοποιείται όλο και περισσότερο. Παρ' ότι η έρευνα στα Μυκηναϊκά κέντρα έχει ήδη μια ζωή 110 περίπου χρόνων, η σοβαρή επιστημονική δουλειά σχετικά μ' αυτή την εποχή έχει πολύ μικρότερη ζωή. Οι έρευνες, αφού έφεραν στο φως σημαντικότερα αντικείμενα και κτίρια και φώτισαν με άπλετο φως πολλές από τις πλευρές της Μυκηναϊκής ζωής, έχουν αφήσει στο σκοτάδι πολύ περισσότερες.

Η Αττική παρά το γεγονός ότι είναι μια περιοχή που σ' αυτήν επικεντρώνεται το ενδιαφέρον όλης της χώρας, στο χώρο της προϊστορικής αρχαιολογίας έχει να δείξει μικρή σχετικά δραστηριότητα, επειδή ακριβώς το μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον στην περιοχή το απορροφούν τα περίφημα κλασσικά μνημεία της. Οι έρευνες σε Μυκηναϊκούς αρχαιολογικούς χώρους της Αττικής και μάλιστα της ΝΑ. και έχουν γίνει πριν πολλά χρόνια (πολλές μάλιστα στον προηγούμενο αιώνα) και μάλιστα είναι σημαντικά αποσπασματικές. Βέβαια νεώτερες έρευνες και σχετικές με το παλιό υλικό, αλλά και καινούργιες ανασκαφές, έχουν προσθέσει σημαντικές πληροφορίες στην όλη εικόνα της περιοχής.

Λίγο - πολύ όλοι έχουμε μια εικόνα της ζωής στα Μυκηναϊκά χρόνια. Αυτή η εικόνα όμως περιορίζεται στη δημόσια ζωή, τα πολεμικά κατορθώματα, την ιστορία, τη θρησκεία κ.λπ. Εκείνο το τμήμα που μας διαφεύγει ή εν πάση περιπτώσει η εικόνα του είναι ασαφής,

είναι η ιδιωτική ζωή των κατοίκων των Μυκηναϊκών κέντρων αλλά και των μικρότερων πόλεων της ίδιας εποχής. Ένας βασικός παράγοντας που θα μπορούσε να δώσει πληροφορίες για την ποιότητα ζωής αυτής αλλά και κάθε περασμένης εποχής είναι η μικροτεχνία. Ο λόγος είναι πάρα πολύ απλός. Η μικροτεχνία είναι εκείνο το τμήμα της τέχνης που δεν έχει σχεδόν καμιά πρακτική αξία. Τα βασικά αντικείμενα, που είναι αναγκαία για την κάλυψη των αναγκών της ζωής των ανθρώπων, μας τα δίνουν οι τέχνες και οι τεχνίτες (ξυλουργοί, μεταλλουργοί κ.λπ.) και οπωσδήποτε έχουν τη χρήση τους είτε διακοσμημένα είτε ακόσμητα. Ένα ξίφος δεν είναι περισσότερο αποτελεσματικό όταν είναι διακοσμημένο, πολλές φορές μάλιστα η διακόσμηση γίνεται σε βάρος της χρηστικότητας και της αποτελεσματικότητας των όπλων. Το ίδιο ισχύει βέβαια και για ένα κάθισμα που δεν γίνεται πιο αναπαυτικό, όταν είναι στολισμένο με ελεφαντόδοντο και χρυσό, όπως μας μαρτυρούν οι πινακίδες της Γραμμικής Β από το ανάκτορο του Εγκλάτῃνου. Σε τι χρησιμεύει λοιπόν η μικροτεχνία, αυτή η ενασχόληση με λεπτές διακοσμήσεις και μικροαντικείμενα; Ο μόνος λόγος ύπαρξής της είναι να κάνει τη ζωή πιο όμορφη. Έτσι φτάνουμε μέσα από την έρευνα αυτών των διακοσμητικών αντικειμένων να μιλάμε για λαούς εκλεπτυσμένους, πολιτισμένους που έδιναν σημασία στη χαρά της ζωής ακόμα και στις καθημερινές τους ασχολίες. Βέβαια η μικροτεχνία είναι ένας χώρος απέραντος με χιλιάδες αντικείμενα (μόνο 2164 μικροαντικείμενα βρέθηκαν στο συλημένο τάφο των Σπάτων), που και δύσκολο είναι ν' αναφέρει μόνο κανείς σε μια τόσο σύντομη μελέτη και δεν υπάρχει εύκολη πρόσβαση στις αποθήκες των Μουσείων για όλα αυτά.

Εδώ θ' ασχοληθώ μόνο με τις περιοχές της ΝΑ. Αττικής αναφέροντας μόνο τον τάφο στο Μενίδι επειδή η συγγένεια των ευρημάτων του με τα ευρήματα της ΝΑ. Αττικής είναι πάρα πολύ σημαντική και σχεδόν ταυτίζονται. Γενικά από τους τάφους δεν έχουμε σημαντικά ευρήματα σε κοσμήματα εκτός από πολύ σπάνιες περιπτώσεις ασύλητων ή ημισυλημένων τάφων (Μυκήνες, Μιδέα κ.λπ.) που όμως είναι πολύ σπάνιες. Αυτό όμως σε καμιά περίπτωση δεν δηλώνει τη φτώχεια του Μυκηναϊκού κόσμου, αντίθετα μάλιστα τα ελάχιστα κατάλοιπα των συλήσεων δείχνουν τον καταπληκτικό πλούτο και πολυτέλεια των ταφών. Οι θολωτοί και οι θαλαμωτοί τάφοι ήταν πολύ ορα-

τοί και οι κάτοικοι αυτών των περιοχών γνώριζαν πολύ καλά τι περιείχαν, το φυσικότερο λοιπόν αποτέλεσμα ήταν η σύλληψη από τα Μυκηναϊκά ήδη χρόνια. Όσα δεν έκαναν οι Μυκηναίοι τα συμπλήρωσαν οι μεταγενέστεροι ύστερα από τυχαίες ανακαλύψεις των τάφων. Κοσμήματα λοιπόν και είδη χρυσοχοΐας από την ΝΑ. Αττική έχουμε ελάχιστα και τόσο αποσπασματικά που θα γίνει γι' αυτά λόγος μόνο περιστασιακά. Κυρίως θα παρουσιάσω δυο εκφράσεις αυτής της μικροτεχνίας που έχουν να δείξουν σχετικά περισσότερα παραδείγματα, την σφραγιδογλυφία και την ελεφαντουργία.

Ι. Σφραγιδογλυφία

Η σφραγιδογλυφία είναι πολύ σημαντική για τρεις κυρίως λόγους, ο ένας είναι ότι το υλικό από το οποίο γίνονται οι σφραγίδες είναι εξαιρετικά σκληρό και καταστρέφεται πολύ δύσκολα (ημιπολύτιμες πέτρες, χρυσάφι κ.λπ.), ο άλλος ότι οι απεικονίσεις των σφραγίδων ακολουθούν κατά κανόνα τη μεγάλη τέχνη που δυστυχώς έχει χαθεί πολύ μεγάλο μέρος της και τρίτο το ότι οι σφραγίδες αποτελούν οικογενειακά κειμήλια και κληροδοτούνται από γενιά σε γενιά. Αυτός είναι ο λόγος που σχεδόν πάντοτε οι σφραγίδες που βρίσκονται σε έναν τάφο προηγούνται χρονικά κατά εκατό ή περισσότερα χρόνια από την κεραμική του.

Δεν έχουμε πάρα πολύ μεγάλο αριθμό σφραγίδων από την ΝΑ. Αττική, είναι όμως αρκετός για να καταλάβουμε τις τάσεις που επικρατούν όπως και μερικές από τις εμπορικές σχέσεις της περιοχής. Ο μεγαλύτερος αριθμός σφραγίδων προέρχεται από το μεγάλο νεκροταφείο της Περατής ανάμεσα στο Πόρτο Ράφτη και την Βραυρώνα. Έξι σφραγιδόλιθοι προέρχονται από το Μενίδι, παρουσιάζουν όμως μεγάλο ενδιαφέρον, και ένα σφραγιστικό δαχτυλίδι από τα Σπάτα. Τα αντικείμενα είναι τα εξής:

1)(CMS I NR 383). Σφραγιστικό δαχτυλίδι από τον τάφο των Σπάτων. Είναι ένα αντικείμενο όχι άγνωστο στη Μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία αφού και ο κρίκος και η σφραγιστική επιφάνεια αποτελούνται από ένα μόνο κομμάτι αχάτη, όμως αρκετά σπάνιο. Η σφραγιστική επιφάνεια είναι περίπου ορθογώνια. Παριστάνεται ένας Γρύπας

προς τα δεξιά. Η εκτέλεση της παράστασης είναι συνοπτική όμως δεν είναι εντελώς σχηματοποιημένη. Στις κλειδώσεις του ζώου εμφανίζονται τα γνωστά «κουμπιά» που χρονολογούν την παράσταση στην ΥΕ ΙΙΙβ εποχή ή και αργότερα. Ο Γρύπας είναι ένα θέμα που παρουσιάζεται σχετικά σπάνια στην Κρητομυκηναϊκή σφραγιδογλυφία και μάλιστα σε περιπτώσεις ταφών πλούσιων ή τέλος πάντων αρκετά σημαντικών. Σαν θέμα παρουσιάζεται τόσο στην Αττική αλλά πολλές φορές και στην Πελοπόννησο. Αντίθετα στην Κρήτη πρέπει να έχει εισαχθεί από την κυρίως Ελλάδα. Το θέμα είναι σαφώς ανατολίτικο και συναντάται στη Συρία, Μεσοποταμία και Μικρά Ασία. Στο Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τη Μυκηναϊκή και Προμυκηναϊκή Πύλο που έγινε στην Αθήνα το Δεκέμβρη του 1980, είχα υποστηρίξει την άποψη ότι ο Γρύπας πρέπει να είναι σύμβολο βασιλικής εξουσίας στηριζόμενος στις θαυμάσιες παραστάσεις του Εγκλιανού και της Μυκηναϊκής Κνωσσού. Αυτή η άποψη φαίνεται ότι μάλλον ενισχύεται από τη σφραγίδα των Σπάτων που βρέθηκε σ' ένα οπωσδήποτε σημαντικό τάφο. Ο τάφος αυτός ανασκάφηκε ύστερα από τυχαία ανακάλυψη το 1878 και αν και συλημένος, η μνημειώδης αρχιτεκτονική του δηλώνει το πόσο σημαντικός ήταν. Πρόκειται για θαλαμωτό τάφο με δρόμο μήκους 20 μ. και πλάτους 2,5 μ. περίπου. Ο κύριος τάφος αποτελείτο από τρεις συνεχόμενους θαλάμους περίπου τετράγωνους που σχημάτιζαν μεταξύ τους ορθή γωνία. Πρόκειται για πολύ σπάνια περίπτωση θαλαμωτού τάφου με παράλληλο τον δίδυμο θαλαμωτό τάφο «των Παιδιών του Οιδίποδα» στη Βοιωτία. Σήμερα βέβαια όποιος επισκέπτεται τα Σπάτα δεν θα βρει τον τάφο και η κατάσταση του τάφου της Βοιωτίας είναι πολύ άσχημη.

2) (CMS I NR. 389). Από τον επίσης πολύ σημαντικό τάφο στο Μενίδι έχουμε μια άλλη σφραγίδα με το ίδιο περίπου θέμα. Πρόκειται για ένα περίπου αμυγδαλοειδή σφραγιδόλιθο από αχάτη. Στο πίσω του μέρος φέρει δυο πολύ βαθιές αυλακώσεις, ενώ η σφραγιστική επιφάνεια έχει την παράσταση καθιστού γρύπα με απλωμένα φτερά. Η απόδοση της παράστασης είναι πολύ καλή αν και στα δυο μπροστινά πόδια του ζώου φαίνονται μικροί κόμβοι που τοποθετούν την παράσταση ίσως στο μεταίχμιο ανάμεσα στην ΥΕ ΙΙ και ΥΕΙΙΙΑ. Οπωσδήποτε η παράσταση είναι παλιότερη από εκείνη των Σπάτων. Η θέση του μυθικού ζώου και τα διακοσμητικά στοιχεία των φτερών μας

οδηγεί στις μεγαλοπρεπείς παραστάσεις των χρυσών σφραγιστήρων του Εγκλιανού και των τοιχογραφιών στην αίθουσα του θρόνου του Εγκλιανού και της Μυκηναϊκής Κνωσσού.

Η παράσταση διακρίνεται από στατικότητα και μικρές ασυμμετρίες στα φτερά κυρίως, που δείχνουν ότι ο τεχνίτης είναι καλός αλλά όχι ο καλύτερος, άλλωστε αυτή η στατικότητα και η ασυμμετρία καθώς και η μη σωστή ένταξη της παράστασης στη σφραγιστική επιφάνεια είναι χαρακτηριστικά των σφραγίδων από την Ν. Αττική. Φαίνεται λοιπόν ότι υπήρχε κάποιο τοπικό εργαστήριο χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις αν και δεν ήταν ίσως από τα χειρότερα. Φυσικά υπάρχουν και οι εισηγμένες σφραγίδες από την ανατολή ή την Κρήτη που έχουν και εκείνες τα δικά τους χαρακτηριστικά.

3) (CMS I NR. 384). Φακοειδής σφραγιδόλιθος από αχάτη. Η παράσταση δείχνει ένα λιοντάρι να κατασπαράζει ταύρο. Σ' αυτή την παράσταση η κίνηση και η ζωντάνια είναι παρά πολύ σημαντικές ενώ η ένταξη του θέματος στη στρογγυλή σφραγιστική επιφάνεια πολύ καλή. Το στυλ είναι συνοπτικό ενώ οι κόμβοι μόλις αρχίζουν να εμφανίζονται. Η όλη κατάσταση της σφραγίδας θα μπορούσε να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι είναι εισηγμένη από την Κρήτη. ΥΕ III α-β.

4) (CMS I NR. 385). Φακοειδής σφραγιδόλιθος από αχάτη στην ίδια περίπτωση χρονολόγηση με τον προηγούμενο. Εμφανίζονται δυο ημικαθισμένα λιοντάρια το ένα πίσω από το άλλο και με αντίθετη φορά. Μόλις εμφανίζονται κόμβοι στις κλειδώσεις. Το θέμα αποδίδεται προοπτικά αλλά και με αρκετή στατικότητα.

5) (CMS I NR. 386). Φακοειδής σφραγίδα από όνυχα. Παρουσιάζονται δυο αίγαγροι καθισμένοι όπως τα λιοντάρια στην προηγούμενη σφραγίδα. Υπάρχει προσπάθεια προοπτικής απόδοσης και σωστής χρήσης του στρογγυλού σφραγιστικού χώρου όμως είναι μάλλον ατυχής. Τα παραπάνω στοιχεία αλλά και οι κόμβοι που είναι αρκετά έντονοι μπορούν να χρονολογήσουν το θέμα περίπου στην προχωρημένη ΥΕ IIIβ.

6) (CMS I NR. 387). Αμυγδαλοειδής σφραγίδα από Κορναλίνη. Το σχήμα της σφραγίδας είναι το κλασικό αυτής της ομάδας με τις δυο χαρακτηριστικές αυλακώσεις στο πίσω μέρος που παρουσιάζεται σε όλα αυτά τα αντικείμενα. Στη σφραγιστική επιφάνεια παρουσιάζε-

ται καθιστό λιοντάρι. Πίσω από την πλάτη του προβάλλει ένα δέντρο. Η παράσταση είναι πολύ σχηματοποιημένη. Μπορούμε να πούμε ότι βρισκόμαστε στις αρχές του «διαλυμένου στυλ». Η τεχνοτροπία αυτή όμως είναι χαρακτηριστική για μια ομάδα σφραγιδολίθων που παρουσιάζεται σε όλη την Κρητομυκηναϊκή σφραγιδογλυφία με κοινά χαρακτηριστικά το ίδιο το υλικό (κόκκινος Κορναλίνης) και την ίδια την απόδοση των παραστάσεων με μεγάλες, πλατιές και μονοκόμματα γλυφές που συμπληρώνονται από μικρές εγχαράξεις. Ο KENNA τις χαρακτηρίζει «Ταλισμανικές» και πρωτοεμφανίζονται στην ΥΕ IIIα. Η σφραγίδα αυτή λοιπόν ίσως είναι «Ταλισμανική», ένα είδος φυλαχτού, εισηγμένη από την Κρήτη, όπου παρουσιάζεται κυρίως αυτό το είδος, και αρκετά παλιότερη από ό,τι δείχνει η τεχνοτροπία της.

7) (CMS I NR. 388). Ο τελευταίος σφραγιδόλιθος από το Μενίδι. Είναι αμυγλαλοειδής με αρκετά κακότεχο σχήμα και χωρίς ραβδώσεις στο πίσω μέρος. Παριστάνεται λιοντάρι που επιτίθεται κατά πρόσωπο σε ταύρο. Η κίνηση είναι έντονη και η προσπάθεια απόδοσης των σωμάτων αρκετά καλή. Η χρήση της σφραγιστικής επιφάνειας είναι σωστή όμως υπάρχει σημαντική δυσαναλογία στην απόδοση των όγκων (το λιοντάρι πολύ μικρό σε σχέση με τον ταύρο) και αφύσικη η στάση της όλης παράστασης (το κεφάλι του ταύρου σε εντελώς αφύσικη θέση). Ίσως πρόκειται για παραγωγή τοπικού εργαστηρίου. ΥΕ IIIβ.

Περατή

Η Περατή είναι ίσως το σημαντικότερο Μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αττικής μετά την Ελευσίνα, που έχει βέβαια τάφους όλων των εποχών. Βρίσκεται σε εξαιρετικά νευραλγικό σημείο της ανατολικής ακτής της Αττικής, στο λόφο ανάμεσα στη Βραυρώνα και το Πόρτο Ράφτη. Οι δεκάδες τάφοι που περιλαμβάνει δείχνουν επίσης το μέγεθος και τη σπουδαιότητα του οικισμού που πρέπει να εξυπηρετούσε. Οι τάφοι της Περατής έδωσαν αρκετές σφραγίδες, όχι βέβαια όσες θα δικαιολογούσε ο αριθμός των τάφων, αλλά περισσότερες από άλλα σημεία της Ανατολικής Αττικής. Γενικά οι σφραγίδες της Πε-

ρατής ανήκουν στην ΥΕ ΙΙΙ περίοδο και μερικές έχουν έρθει από άλλα μέρη της Ελλάδας και κυρίως την Κρήτη, ενώ δυο πολύ σημαντικοί σφραγιδοκύλινδροι από τη Συρία και την Κύπρο μας δείχνουν τις εμπορικές επαφές των κατοίκων της Ανατολικής Αττικής στα Μυκηναϊκά χρόνια.

1) (CMS I NR. 390). Χρυσό δαχτυλίδι. Η σφενδόνη του είναι και σφραγιστική επιφάνεια σε σχήμα ελλειπτικό. Παρουσιάζονται δύο ταύροι να τρέχουν σε περιβάλλον βλάστησης. Το στυλ της παράστασης είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό, επειδή από τη συνεχή και μακρόχρονη όπως φαίνεται χρήση, η σφραγιστική επιφάνεια έχει πολύ φθαρεί. Το κόσμημα βρέθηκε στον τάφο Ι μαζί με το επόμενο δαχτυλίδι που έχει ακόμα μεγαλύτερη φθορά. Αυτό αποδεικνύει ότι αποτελούσαν ίσως οικογενειακά κειμήλια του ίδιου ατόμου και η πολύχρονη χρήση τα έχει εντελώς φθείρει. Χρονολογικά ίσως τοποθετούνται στην ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ περίοδο.

2) (CMS I NR. 391). Χρυσό δαχτυλίδι που αναφέρθηκε και πάρα πάνω. Η παράσταση έχει καταστραφεί εντελώς και διακρίνεται μόνο το τμήμα κάποιου ζώου αδιαγνώστου είδους.

3) (CMS I NR. 392). Φακοειδής σφραγιδόλιθος από γκρίζο στεατίτη σε πολύ κακή κατάσταση. Η σφραγιστική επιφάνεια είναι σχεδόν εντελώς φθαρμένη. Η παράσταση ίσως ήταν ροζέτα που τα στελέχη της κατέληγαν σε κύκλους με κοίλο το κέντρο τους. ΥΕ ΙΙΙC.

4) (CMS I NR. 393). Φακοειδής σφραγίδα από οπάλιο. Παρουσιάζονται δύο αίγαγροι, ο ένας είναι σε πολύ αφύσικη στάση προκειμένου να καλύψει ο τεχνίτης τη σφραγιστική επιφάνεια, του άλλου φαίνεται μόνο το κεφάλι πίσω από τον πρώτο. Η απόδοση των κεφαλιών είναι εξαιρετικής ποιότητας, τέτοιας ποιότητας που συναντάμε μόνο στις καλύτερες στιγμές της Μινωϊκής εποχής. Η αδεξιότητα της ένταξης σε κυκλική επιφάνεια ίσως οφείλεται σε προχωρημένη χρονολόγηση στην ΥΕ ΙΙΙΑ-β εποχή. Κατά πάσα πιθανότητα είναι εισηγμένο από την Κρήτη.

5) (CMS I NR. 394). Φακοειδής σφραγίδα από οπάλιο. Παριστάνεται ταύρος καθιστός με δέντρο πίσω του. Το θέμα είναι γνωστό στην Κρητομυκηναϊκή σφραγιδογλυφία. Η απόδοσή του είναι υπεραπλουστευμένη και φθάνει σε σημείο διάλυσης και μη αναγνώρισης της παράστασης που γίνεται αντιληπτή μόνο από τα παράλληλά της.

Η χρονολόγησή του είναι αρκετά χαμηλή, ίσως ΥΕ ΙΙΙC.

6) (CMS I NR. 395). Αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος από κορναλίνη. Η παράσταση περιλαμβάνει δύο ζώα. Πρόκειται ίσως για δύο ταύρους, ένα μεγάλο μπροστά και ένα μικρό στο επάνω μέρος του. Ίσως πρόκειται για άτυχη απόδοση προοπτικά δύο ζώων που βόσκουν. Πιθανώς όμως να πρόκειται για λιοντάρι που πηδά στην πλάτη ταύρου, μια παράσταση πολύ συνηθισμένη από τα Μυκηναϊκά χρόνια. Η απόδοση είναι πολύ κακότεχνη και πρόχειρη. ΥΕ ΙΙΙC.

7) (CMS I NR. 396). Κωνική σφραγίδα με οβάλ σφραγιστική επιφάνεια από γκρίζο στεατίτη. Η παράσταση είναι αρκετά περίεργη αλλά όχι πρωτοφανής. Υπάρχει ένας αίγαγρος με σιγμοειδές σώμα και δύο κεφάλια. Η απόδοση είναι αρκετά απλή αλλά ακριβέστατη και η χρήση της σφραγιστικής επιφάνειας γίνεται κατά τρόπο τέλειο. Παρόμοιες παραστάσεις είναι ξένες στο Μυκηναϊκό - Ελλαδικό θεματολόγιο ενώ όχι σπάνιες στο Μινωϊκό. Τα σφραγίσματα της Ζάκρου είναι γεμάτα από τέτοια περίεργα όντα και πολύ περισσότερο περίεργα. Πρέπει η παράσταση να είναι αποτροπαϊκή ενώ το σχήμα της σφραγίδας και η πολύ καλή απόδοση, όπως και το ίδιο το θέμα μας οδηγούν να χαρακτηρίσουμε χωρίς αμφιβολίες το αντικείμενο καθαρά Μινωϊκό.

8) (CMS I NR. 55 SUPPL.). Φακοειδής σφραγίδα από αχάτη. Παριστάνεται ελάφι να τρέχει. Πίσω του υπάρχει προτομή ταύρου. Η απόδοση της παράστασης είναι αρκετά καλή όπως και η κίνηση. Υπάρχει δυσαναλογία του όγκου των σωμάτων. Στις κλειδώσεις των ποδιών του ελαφιού υπάρχουν κόμβοι και η όλη παράσταση μπορεί να αποδοθεί χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙβ.

9) (CMS I NR. 56 SUPPL.). Φακοειδής σφραγίδα από αχάτη. Υπάρχουν τρία ελάφια προς τα δεξιά σε στάση βοσκής. Η απόδοση είναι κακή και μάλιστα τα πόδια τους μοιάζουν να ανήκουν και στα τρία σώματα ταυτόχρονα. Οι κόμβοι στις κλειδώσεις είναι πολύ έντονοι. Ίσως ΥΕ ΙΙΙβ-C.

10) (CMS I NR. 58 SUPPL.). Αμυγδαλοειδής σφραγιδόλιθος από κορναλίνη. Υπάρχει ένας αίγαγρος που τρέχει και γυρίζει το κεφάλι του προς τα πίσω. Η παράσταση αποδίδεται με γρήγορες γραμμές, καλές αναλογίες και αίσθηση του σφραγιστικού χώρου. Τυπικό δείγμα της ΥΕ ΙΙΙΑ-β παραγωγής.

11) (CMS I NR. 59 SUPPL). Φακοειδής από στεατίτη. Η παράσταση είναι ροζέτα σταυροειδής. Το θέμα παρουσιάζεται στην πρώιμη Μινωϊκή σφραγιδογλυφία και είναι χαρακτηριστικό για την Μινωϊκή αίσθηση της στρογγυλής σφραγιστικής επιφάνειας.

Εκτός από τους παραπάνω σφραγιδόλιθους στην Περατή βρέθηκαν και δύο πολύ σημαντικά αντικείμενα ενδεικτικά για τον χαρακτήρα της ζωής και των ενασχολήσεων των κατοίκων της περιοχής της ΝΑ. Αττικής στα Μυκηναϊκά χρόνια. Αυτά είναι:

1) (CMS I NR. 54 SUPPL). Σφραγιδοκύλινδρος από αιματίτη. Η παράσταση είναι χαρακτηριστική για τα δεδομένα της Μεσοποταμιακής - Συριακής κουλτούρας και περιλαμβάνει πολλά στοιχεία από μύθους και δοξασίες της Εγγύς Ανατολής. Αρχικά παρουσιάζονται δύο αντοπές μορφές ανδρικές που από τη μέση και κάτω έχουν σώμα λιονταριού και ουρές. Φορούν το χαρακτηριστικό Μεσοποταμιακό ζώμα ενώ από την μέση και πάνω είναι γυμνοί. Στα κεφάλια τους φορούν κωνικό καπέλο στερεωμένο σε διπλά κέρατα. Το ίδιο καπέλο που πρέπει να ήταν δείγμα εξουσίας φορά σε πολύ παλιότερη εποχή ο βασιλιάς των σουμεριών Ναράμ Σιν στην ανάγλυφη στήλη από τα Σούσα που αναφέρεται στην καταστολή μιας εξέγερσης εναντίον του. Οι δύο μορφές κρατούν έναν ανεστραμμένο αίγαγρο που πρέπει να τον προσφέρουν στον φτερωτό δίσκο του Ήλιου που στηρίζουν με το άλλο τους χέρι. Πίσω από αυτούς τους δύο φτερωτούς δαίμονες υπάρχει μια άλλη όμοια ανδρική μορφή με φτερά, ντυμένη με τον ίδιο τρόπο. Κρατά με τα χέρια της δύο φτερωτούς ταύρους. Η στάση θυμίζει τη γυναίκα Πότνια Θηρών της Κρητομυκηναϊκής μυθολογίας με τις σαφείς Μεσοποταμιακές ρίζες. Η παράσταση συμπληρώνεται από πολλά παραπληρωματικά μοτίβα.

Τέτοια είναι η μάχη ανάμεσα σε λιοντάρι και ταύρο, ένας αίγαγρος σε ορεινό τοπίο, όπως και μια ταινία με Αιγαιακή συνεχή σπείρα στη βάση της παράστασης. Σημαντικό ίσως για το χαρακτήρα του αντικειμένου είναι το προσωπείο του Βαβυλωνιακού δαίμονα HUMBABA (κάτι ανάλογο με το ελληνικό Γοργόνειο) που έχει σημασία καθαρά αποτροπαϊκή. Ο κύλινδρος αυτός, όπως και οι άλλοι ανατολικοί έχουν τόσα ετερόκλητα στοιχεία που φαινομενικά μοιάζουν άσχετα μεταξύ τους. Όμως πρέπει να είναι μια εκλεκτική επιλογή ιερών - αποτροπαϊκών στοιχείων που σκοπό είχαν την προστασία του

κατόχου των σφραγίδων. Ο Ιακωβίδης αναφέρει ότι μια παρόμοια σφραγίδα βρέθηκε στην περιοχή του αρχαίου κράτους του Μιτάννι και ανήκε στον βασιλιά SAUSSATTAR με σαφή χρονολόγηση γύρω στο 1450 π.Χ. Επομένως η κατασκευή του κυλίνδρου της Περατής τοποθετείται στη Βόρεια Συρία στα μέσα του 15ου π.Χ. αιώνα. Το πότε όμως έφθασε στην Ελλάδα είναι άγνωστο.

2) (CMS I NR. 57 SUPPL.). Σφραγιδοκύλινδρος από Μετεωρίτη. Πρόκειται και εδώ για παρόμοιο με το προηγούμενο αντικείμενο. Η παράστασή του όμως είναι σημαντικά διαφορετική από την προηγούμενη και οπωσδήποτε ο τόπος καταγωγής του διαφορετικός. Στο κέντρο του αναπτύγματος της σφραγιστικής επιφάνειας υπάρχει μια καθιστή μορφή καθαρά Αιγυπτιακού στυλ. Ο θρόνος μας είναι γνωστός από τα ευρήματα του τάφου του Τουταγχαμών και τους βασιλικούς τάφους της Σαλαμίνας της Κύπρου. Φορά μόνο το αιγυπτιακό ζώμα από την μέση και κάτω. Στο κεφάλι του έχει το στέμμα της Κάτω Αιγύπτου με τον βασιλικό «ουραίο», ένδειξη της βασιλικής ή θεικής του ιδιότητας. Κρατά σκήπτρο και ανκχ, σύμβολο της αναγεννώμενης ζωής. Αν δεν πρόκειται για μια συγκεκριμένη μορφή Φαραώ, τα στοιχεία δείχνουν ότι μάλλον είναι η αναπαράσταση του Όσιρη. Πίσω από την καθιστή μορφή υπάρχει μια άλλη ορθή με ένδυμα που φτάνει μέχρι τα πόδια, κρατά μεγάλη βεντάλια, ενώ πίσω της βρίσκεται ένας ανεστραμμένος κροκόδειλος. Η μορφή αυτή φορά μάσκα ενώ η θέση της και η βεντάλια που κρατά την τοποθετούν βασικά σε θέση κατώτερη από τον καθιστό θεό.

Μπροστά από τον θρόνο παρουσιάζονται δυο άλλες μορφές ορθές με όμοια ενδύματα που θυμίζουν Συρία ή Κύπρο αλλά οπωσδήποτε όχι Αίγυπτο. Η πρώτη μορφή έχει φτερά και οδηγεί προς τον θρόνο μια γαζέλα, η δεύτερη φορά προσωπίο ταύρου. Ανάμεσά τους υπάρχει ένα νεκρό αιγοειδές που πιθανώς προσφέρεται στη θεότητα. Μπροστά στο πρόσωπο της καθιστής μορφής πετά μια πάπια καθαρά αιγυπτιακής τεχνοτροπίας. Η παράσταση συμπληρώνεται από αστρικά σύμβολα. Ενώ προηγουμένως στον άλλο σφραγιδοκύλινδρο είχαμε ομοιογένεια στην τεχνοτροπία και το θέμα, αυτός είναι αρκετά περιέργος. Συγκεντρώνει στοιχεία σαφώς αιγυπτιακά αλλά και ανατολικά - κυπριακά. Η όλη του τεχνοτροπία θυμίζει κυπριακά πρότυπα αλλά με συνύπαρξη αιγυπτιακών. Πρόκειται ίσως για μια παράσταση

ενός προχωρημένου θρησκευτικού συγκριτισμού, όπου Συροκυπριακοί δαίμονες, κατώτερες θεότητες, κάνουν προσφορές μάλλον στον αιγύπτιο Όσιρη που αναγνωρίζουν σαν ανώτερό τους. Στην Περαιτή άλλωστε βρέθηκε και ένας Αιγυπτιακός σκαραβαίος με το όνομα του μεγάλου Φαραώ Ουζέρ - Μαάτ - Ρα δηλαδή ΡΑΜΣΗ Β' που είχε εξαπλώσει την επιρροή του από τη χώρα των Χετταίων έως τη Συρία και την Κύπρο.

3) (CMS I NR. 60 SUPPL). Η αναφορά στις σφραγίδες από την ΝΑ. Αττική θα κλείσει με μια σφραγίδα καθαρά Μινωική και πολύ παλιότερη από την εποχή που εξετάζουμε. Προέρχεται από την περιοχή Χαμολιά της Βραυρώνας και δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία για τις συνθήκες που βρέθηκε. Πρόκειται για ένα τετράπλευρο πρίσμα από στεατίτη. Στην μια σφραγιστική επιφάνεια υπάρχουν δυο κύκλοι με κεντρική στιγμή και τετράπλευρο πλαίσιο. Στην άλλη επιφάνεια υπάρχουν διασταυρούμενες ευθείες που δημιουργούν ρόμβους. Η φθορά της παράστασης είναι πολύ σημαντική αλλά και δεκάδες παρόμοια δείγματα από τη Μινωική Κρήτη τοποθετούν τη σφραγίδα στην ΠΜ εποχή.

II. Ελεφαντουργία

Το δεύτερο σκέλος αυτής της παρουσίασης αφορά στην ελεφαντουργία που μας άφησε δείγματα μικρογλυπτικής, κυρίως κατάλοιπα από διακοσμήσεις επίπλων. Η διασπορά του ελεφαντοστούν είναι πολύ μεγάλη και παρουσιάζονται δείγματα σχεδόν σε όλες τις Μυκηναϊκές θέσεις της ΝΑ. Αττικής αν και η σύλληψη των τάφων είναι σχεδόν ολοσχερής.

Μενίδι

Μια πολύ σημαντική θέση είναι το Μενίδι όπου στους εκεί τάφους βρέθηκαν εκατοντάδες αντικείμενα από ελεφαντόδοντο και υαλόμαζα. Το σημαντικότερο όμως εύρημα είναι μια ελεφάντινη λύρα μοναδική στο είδος της. Βέβαια υπάρχουν αντιρρήσεις σχετικά με

την αποκατάστασή της αλλά αυτό είναι δευτερεύουσας σημασίας. Εκείνο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ο χαρακτήρας και η τεχνολογία των αντικειμένων του Μενιδίου είναι όμοια με τα αντικείμενα των Σπάτων, του Θορικού και της Περατής, πράγμα που δηλώνει την πολιτιστική ομοιογένεια της περιοχής.

Σπάτα

Όπως είπαμε στην αρχή, ο θαλαμωτός τάφος των Σπάτων ήταν εντελώς συλημένος και τα κομμάτια που βρέθηκαν ήταν τυχαία σκορπισμένα στα χώματα που έβγαλαν οι τυμβωρύχοι. Παρ' όλα αυτά στην έκδοση των αντικειμένων περιλαμβάνονται 2164 αντικείμενα κυρίως από ελεφαντόδοντο, γαλάζια και γκριζα υαλόμαζα, χαλκό και χρυσάφι.

α. Το πιο γνωστό αντικείμενο ίσως είναι μια κεφαλή πολεμιστή από ελεφαντόδοντο που φορά κράνος από χαυλιόδοντες αγριοχοίρου. Παρόμοια αντικείμενα έχουν σωθεί από τις Μυκήνες και αλλού. Η κατασκευή είναι σχετικά πρόχειρη και η τέχνη μάλλον επαρχιακή με λανθασμένη τοποθέτηση των παραγναθίδων. Βρίσκονται πίσω από τα αυτιά, ώστε οι πρώτοι που έκαναν την έκδοση των αντικειμένων να τις θεωρήσουν γένια. Κοντά στο αυτί έχει μια οπή που χρησίμευε για να στερεώνεται κάπου, όπου μαζί με άλλα ανάλογα κομμάτια αποτελούσαν άλλες ενιαίες συνθέσεις.

β. Μεγάλο χτένι από ελεφαντόδοντο. Σώζεται η επάνω πλευρά του χωρισμένη σε δυο επάλληλες ζώνες. Η επάνω έχει δυο αντοπές σφίγγες με απλωμένα φτερά που φορούν στο κεφάλι καπέλα Μινωικού τύπου με λοφία γνωστά από τις τοιχογραφίες, στο κέντρο υπάρχει ρόδακας. Στην κάτω ζώνη τρεις σφίγγες όμοιες. Είναι σαφής η Μυκηναϊκή επίδραση αλλά η απόδοση είναι σχετικά πρόχειρη και στατική.

γ. Υπάρχουν δυο ακόμη πλακίδια με παράσταση σφιγγών που φέρουν καπέλλο με λοφίο και περιδέραια στο λαιμό.

δ. Ελεφάντινο πλακίδιο με παράσταση λιονταριού που κατασπαράζει ταύρο. Το κεφάλι του λιονταριού είναι κατ' ενώπιον. Η τεχνική απόδοση είναι καλή αλλά η κίνηση αφύσικη. Ίσως πρόκειται για

τοπικό εργαστήριο.

ε. Μικρά πλακίδια από υαλόμαζα με παραστάσεις δελφινιών. Οι παραστάσεις είναι γνωστές από την Κρήτη και τα ευρήματα από τον τάφο του Μενιδιού.

στ. Μικροί ναυτίλοι από υαλόμαζα.

ζ. Χρυσές χάντρες και ελάσματα με έκτυπο ρόδακα. Οι χάντρες μιμούνται λουλούδια παπύρου και κρίνων, μοτίβα γνωστά από την Αίγυπτο και τη Μινωϊκή Κρήτη.

η. Πώμα στρογγυλής πυξίδας από ελεφαντόδοντο με επαναλαμβανόμενο γλωσσοειδές κόσμημα. Παρόμοιες πυξίδες έχουν βρεθεί στις Μυκήνες, την Αθήνα, την Ουγκαρίτ και αλλού.

θ. Δεύτερο τμήμα από ένα ακόμη ελεφάντινο χτένι καθώς και τμήματα ελεφάντινων πλακιδίων με ανδρικές μορφές από την μέση και κάτω.

ι. Στα παραπάνω αντικείμενα περιλαμβάνονται και πολλά κομμάτια από χαυλιόδοντες κάπρου καθώς και ομοιώματά τους από φαγεντιανή που συναποτελούν δυο κράνη του γνωστού τύπου. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η κεραμεική του τάφου μπορεί να τοποθετηθεί στην ΥΕ II-IIIβ.

Μαραθώνας

Από το μεγάλο θολωτό τάφο του Μαραθώνα δεν έχουμε δυστυχώς κατάλοιπα μυκηναϊκά γιατί η σύλησή του ήταν πλήρης. Μόνο μέσα από τον ένα ταφικό λάκκο του δαπέδου σώθηκε μια θαυμάσια χρυσή φιάλη με μια λαβή. Το αγγείο είναι ακόσμητο, το σχήμα του όμως και η σύγκρισή του με παρόμοια από Μυκήνες, Μιδέα κ.λπ. το τοποθετούν χρονολογικά στην ΥΕ I-II. Ο θολωτός τάφος του Μαραθώνα όμως παρά την έλλειψη ευρημάτων επεφύλασσε την έκπληξη των δυο θυσιασμένων αλόγων στο δρόμο του, όπως και την πολλή τέφρα και εκατοντάδες οστά ζώων μέσα στη θόλο και μπροστά στην είσοδο, πράγμα που δείχνει ότι ήταν τόπος λατρείας των μεταγενέστερων κατοίκων του Μαραθώνα. Παρόμοια ευρήματα υπάρχουν και στον τάφο των Σπάτων. Η θυσία των αλόγων έχει παράλληλα από την Ανατολή, την Κύπρο και την Μυκηναϊκή περίοδο του νεκροταφείου

των Αρχανών στην Κρήτη.

Θορικός

Η ανασκαφή του Θορικού έγινε στα τέλη του προηγούμενου αιώνα και ήταν μάλλον σωστική, αφού είχαν προηγηθεί οι κάτοικοι της περιοχής. Βρέθηκαν αρκετοί θολωτοί τάφοι δυστυχώς συλημένοι. Σημαντικότερο ίσως εύρημα ήταν ένας ανακτορικός αμφορέας με διακόσμηση ροδάκων και παπυροειδών, που τοποθετείται χρονολογικά στην ΥΕ I-II εποχή. Επίσης βρέθηκε το πώμα μιας χρυσής πυξίδας, κομμάτια από ελεφαντόδοντο και υαλόμαζα όμοια με των Σπάτων και του Μενιδιού.

Περατή

Στο νεκροταφείο της Περατής που βρίσκεται στον παραθαλάσσιο λόφο ανάμεσα στην Βραυρώνα και το Πόρτο - Ράφτη βρέθηκαν δεκάδες θαλαμωτοί και λακκοειδείς τάφοι. Ανήκουν κυρίως στην τελευταία Μυκηναϊκή περίοδο αλλά τα αντικείμενα που προέρχονται από αυτούς έχουν μεγάλο ενδιαφέρον. Αναφέραμε προηγουμένως τις σφραγίδες του νεκροταφείου αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι βρέθηκαν κομμάτια από ελεφάντινα ενθέματα επίπλων διαφόρων σχημάτων, που αποτελούσαν διακόσμηση επίπλων. Σημαντικό επίσης είναι ότι στην Περατή βρέθηκαν πολλά Αιγυπτιακά και γενικά Ανατολικά - Συριακά αντικείμενα που δείχνουν την έντονη επαφή των κατοίκων της περιοχής με την ανατολική Μεσόγειο. Επιπλέον ο αριθμός των τάφων της Περατής δείχνει ότι η πόλη που τον χρησιμοποιούσε πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλη και σημαντική.

Συμπεράσματα

Νομίζω ότι τα συμπεράσματα από τη μικρή αυτή παρουσίαση μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1. Η ΝΑ. Αττική στη Μυκηναϊκή περίοδο και μάλιστα μετά το 1400 π.Χ. πρέπει να παρουσίαζε μια έντονη οικονομική άνθιση ενώ οι κάτοικοι είχαν ένα υψηλό πολιτιστικό και βιοτικό επίπεδο. Κάτι τέτοιο δείχνουν οι μεγάλοι τάφοι, θολωτοί ή θαλαμωτοί, και τα ελάχιστα αλλά καλής ποιότητας ευρήματα. Είναι φυσικό άλλωστε άνθρωποι φτωχοί να μην μπορούν να χρησιμοποιούν έπιπλα στολισμένα με χρυσάφι, υαλόμαζα και ελεφαντόδοντο, υλικά πανάκριβα που έρχονταν από την Αίγυπτο και τη Συρία. Για τον πλούτο της περιοχής μπορούμε να μιλάμε με βεβαιότητα επειδή η πεδιάδα των Μεσογείων μαζί με το Θριάσιο πεδίο της Ελευσίνας ήταν οι κύριες πλουτοπαραγωγικές, γεωργικές περιοχές της Αττικής σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της.

2. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν στην Ανατολική Αττική είναι βέβαια πολυτελή, δεν συγκρίνονται όμως με τα ευρήματα των μεγάλων Μυκηναϊκών κέντρων. Αυτό όμως οφείλεται στο ότι οι Θέσεις της ΝΑ. Αττικής είναι αρκετά μεταγενέστερες και ξέρουμε ότι μετά την ΥΕ ΙΙΒ-С ο μυκηναϊκός κόσμος χαρακτηρίζεται από οικονομία των πολυτελών πρώτων υλών λόγω της κρίσης που παρουσιάζεται στις αγορές της Ανατολικής Μεσογείου.

3. Κάποιοι από τους τάφους αυτούς τουλάχιστον στο Μενίδι, τα Σπάτα και το Μαραθώνα πρέπει να ήταν βασιλικοί ή τέλος πάντων μεγάλων γαιοκτημόνων με πολιτική εξουσία, όπως δείχνουν οι σφραγίδες με τους γρύπες και τα πολλά πολύτιμα αντικείμενα.

4. Τα φυσικά λιμάνια της Ανατολικής Αττικής (Ραφήνα, Πόρτο - Ράφτη κ.λπ.) μάλλον εξασφάλιζαν άμεση επικοινωνία με την Ανατολή χωρίς την μεσολάβηση της Αθήνας και του Πειραιά. Αυτό υποδηλώνει άλλωστε και το ότι ο Ορέστης, όταν έφερε το άγαλμα της Αρτέμιδας από την Ταυρίδα έφτασε και το αφιέρωσε στη Βραυρώνα και όχι στην Αθήνα. Ο Υμηττός λοιπόν μάλλον αποτελούσε ένα διαχωριστικό τείχος της Μυκηναϊκής Ανατολικής Αττικής από την υπόλοιπη Αττική.

5. Πολλά ευρήματα (σφραγίδες, ελεφαντοστά) πρέπει να κατασκευάζονταν σε τοπικά εργαστήρια. Οι τεχνίτες φαίνεται ότι είχαν μάθει τα διδάγματα των Κρητών και των Μυκηναίων δασκάλων τους, όμως παρ' όλα αυτά ποτέ δεν έφτασαν στο επίπεδο της τεχνικής των μεγάλων πολιτιστικών κέντρων.

6. Η περιοχή της ΝΑ. Αττικής φαίνεται ότι ανθίζει πολιτιστικά την περίοδο της Μυκηναϊκής Κοινής και σιγά - σιγά φθίνει προς το τέλος της περιόδου μαζί με όλο τον Μυκηναϊκό κόσμο, όταν τα εμπορικά κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου καταστρέφονται από την επιδρομή των «Λαών της θάλασσας».

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΛΙΚΙΣΙΑΝΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.
- 2) Σπ. Ιακωβίδη, «Περατή».
- 3) Αγν. Σακελλαρίου, «Μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία».
- 4) Σπ. Ιακωβίδη, ΠΑΕ 1953.
- 5) Μιχ. Παλικισιάνος, «Παρατηρήσεις στη Μεσσηνιακή σφραγιδογλυφία», Πρακτικά Α΄ Διεθν. Συν. για την Μυκην. και Προμυκην. Πύλο (ΥΠΟ ΕΚΔ.).
- 6) KENNA, «CRETAN TALISMANIC STONES».
- 7) S. LLOYD, «THE ART OF THE ANCIENT NEAR EAST».
- 8) AN. POWELL, «THE ORIGINS OF WESTERN ART».

Σπάτα

- 1) Αθηναίον, τόμ. VI, σελ. 269 - 172, πίν. Α-Δ.
- 2) Α. Βαρβαρήγος, «Το οδοντόφρακτον Μυκηναϊκόν κράνος».
- 3) BCH 2 (1878).
- 4) E. VERMEULE, «GREECE IN THE BRONZE AGE».
- 5) CMS I.
- 6) CMS I, SUPPLEMENTUM.
- 7) DESSENE, BCH 81, 1957.
- 8) Μιχ. Παλικισιάνος, «Τελετές της βλάστησης. Μια τελετουργία που ταιριάζει στα Μεσόγεια», Πρακτ. Γ΄ Επιστημ. Συναντ. ΝΑ. Αττικής.

Μαραθώνας

- 1) ΠΑΕ 1933, 1934, 1935.
- 2) ΑΑ 1934, 1935.
- 3) Έργον 1958
- 4) BCH 1959.

Θορικός

- 1) ΠΑΕ 1890, 1893
- 2) ΑΕ 1895

Μενίδι

- 1) V RSG. DEUTS. ARCHAEOLOG. INST. ATHENS 1880
- 2) BIESANTZ, «SIEGELBILDER» 165.

Summary

MYCENAEAN MINOR ARTS IN THE MESOGEIA REGION

The conclusions of this paper may be summarized as follows:

1) The Mycenaean period, and particularly after 1400 BC, was evidently one of economic prosperity for SE Attica, the inhabitants of which enjoyed a high cultural level and standard of living. This is indicated by the large tholos and chamber tombs and the few but high quality finds. One would, in any case, not expect poor people to use furniture embellished with gold, glass paste and ivory, expensive materials imported from Egypt and Syria. There is no question that the region was rich, since the plain of Mesogeia and the Thriasian plain of Eleusis have been the major wealth-producing agricultural areas of Attica throughout its history.

2) Though the objects found in East Attica are undoubtedly luxury items, they are not to be compared with the finds from the major Mycenaean centres. This is due to the fact that the sites in SE Attica are appreciably later and we know that after LH IIIB-C there was a reduction in luxury raw materials in the Mycenaean world due to crises in the markets of the Eastern Mediterranean.

3) Some of these tombs, at least at Menidi, Spata and Marathon, must have been for royal personages or mighty land owners with political power, as indicated by the seals with griffins and the many precious grave goods.

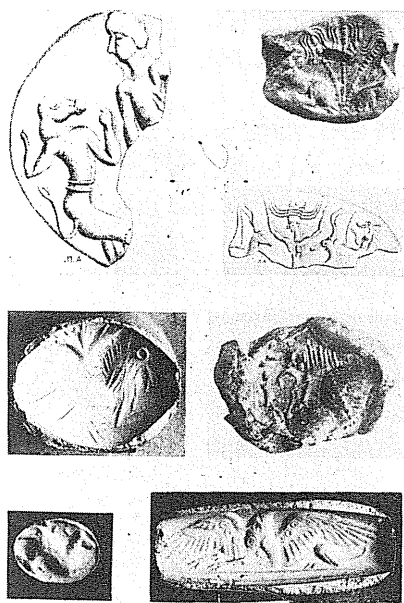
4) The natural harbours of the East Attica (Rafina, Porto Rafti etc.) probably ensured direct contact with the East, without the intervention of Athens or Piraeus. This is further affirmed by the fact that when Orestes brought the statue of Artemis from Tauris he arrived and dedi-

cated it at Brauron, not Athens. Therefore, Mount Hymettos probably constituted a natural boundary separating Mycenaean East Attica from the rest of the region.

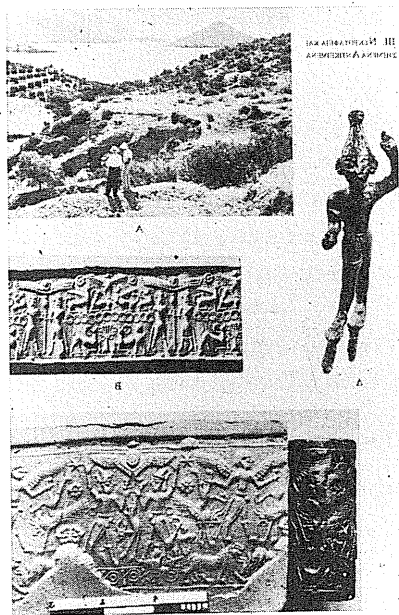
5) Several of the finds (seals, ivories) must have been made in local workshops. The artisans had evidently been well taught by their Cretan and Mycenaean masters but never managed to attain that artistic level achieved in the major cultural centres.

6) The area of SE Attica seems to have flourished culturally during the period of the Mycenaean Koine, gradually sinking into decline towards the end of this era, along with the rest of the Mycenaean world, when the trading centres of the East Mediterranean were destroyed by the invasion of the «Sea Peoples».

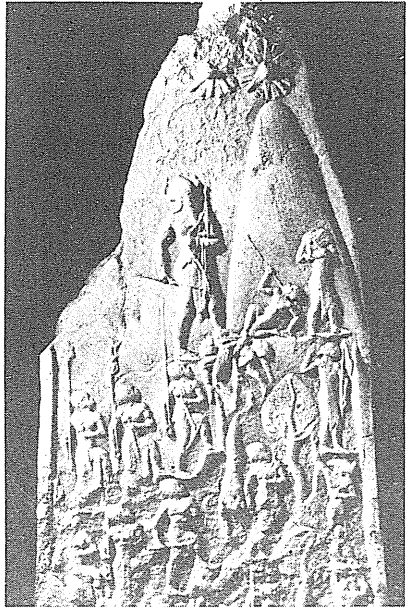
MICHALIS PALIKISIANOS



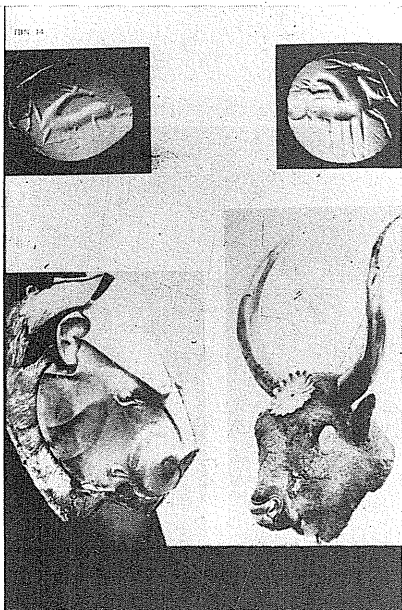
Εικ. 1. Σφραγιδόλιθος από το Μενίδι (CMS I Nr 287) (Δεξιά κέντρο).



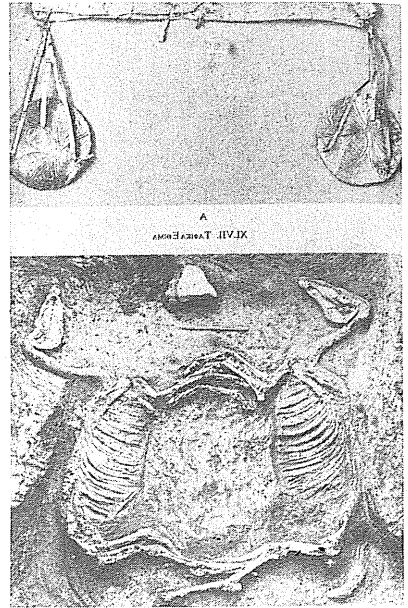
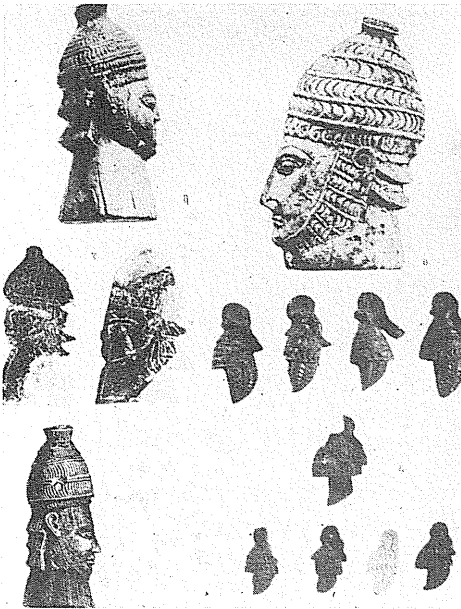
Εικ. 2. Ανατολικοί σφραγιδοκύλινδροι από την Περατή.



Εικ. 3. Η στήλη του βασιλιά Ναράμ - Σιν.



Εικ. 4. Σφραγίδα από την Περατή (CMS I. Nr 565 Suppl).



Εικ. 5. Κεφαλές πολεμιστών από ελεφαντόδοντο από τα Σπάτα.

Εικ. 7. Άλογα από τον δρόμο του θολωτού τάφου του Μαραθώνα.



Εικ. 6. Ελεφάντινο πλακίδιο από τα Σπάτα (Κάτω δεξιά).